

Мирослав СОРОКА, Андрій ЛИТВИН

Підготовка кваліфікованих робітників в умовах економічної кризи

На початку XXI ст. в умовах глобалізації світових ринків роль професійної освіти і навчання як важливого чинника розвитку економіки та сфери обслуговування постійно зростає. Європейські країни надають першочергового значення вирішенню проблем професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, розвитку трудових ресурсів та підвищенню якості робочої сили. Однак наша освіта, на жаль, досі готує кадри без урахування потреб ринку праці, внаслідок чого відбувається перевиробництво незатребуваних спеціалістів з вищою освітою при одночасному скороченні обсягів підготовки кваліфікованих робітників для промисловості та соціальної сфери. Посилення самостійності регіонів у вирішенні різноманітних питань розвитку економіки не знаходить відображення в скерованості освітньої системи на задоволення регіональних запитів. Замовники кадрів, місцеві бюджети не націлені на надання допомоги закладам професійної освіти в їхній модернізації, яка має забезпечити перехід на підготовку кваліфікованих робітників за європейським зразком.

Динамічні зміни техніки та технологій виробництва, підвищення вимог до якості товарів і послуг зумовлює нові, більш високі вимоги до якості професійної підготовки робітничих кадрів. Це вимагає від випускників ПТНЗ кращого оволодіння професійними компетенціями, а від органів державного управління у галузі професійно-технічної освіти, на які покладається здійснення державної політики в цій царині, визначення перспектив і напрямів її розвитку – формування нового змісту професійної освіти, встановлення його обсягів і контролю за їх реалізацією [2, 40-43]. Невідповідність змісту професійного навчання до соціально-економічних потреб суттєво знижує його якість. Водночас із низки причин Україна відстає в розробці державних стандартів профтехосвіти, заснованих на компетентісному підході. Не відпрацьована модель національної системи кваліфікацій, що потребує об'єднаних зусиль роботодавців, фахівців-практиків, педагогів і науковців.

Національна доктрина розвитку освіти в Україні (2002 р.) передбачає децентралізацію управління системою профтехосвіти і посилення процесів регіоналізації. З метою її виконання були прийняті рішення, спрямовані на оновлення системи підготовки кваліфікованих робітників, більш дієвий соціальний захист усіх учасників навчально-виховного процесу, створення умов для професійного зростання педагогічних працівників тощо. Зокрема, для напрацювання нових принципів управління системою ПТО у 2007-09 рр. фінансування ПТНЗ Львівської, Харківської областей та м. Києва в межах експерименту здійснювалося з обласних бюджетів за рахунок коштів субвенції з державного бюджету. Перші результати децентралізації свідчать про певні як позитивні, так і негативні тенденції. Зауважимо, що запланований у 2010 р. перехід всієї профтехосвіти України на регіональне управління потребує, на нашу думку, делегування додаткових функцій обласним органам управління освітою та створення відповідного законодавчого поля системи ПТО.

Однак у функціонуванні професійно-технічної освіти є низка невирішених проблем, які посилюються у зв'язку з кризовими явищами в економіці й не можуть бути вирішені лише шляхом децентралізації та регіоналізації. Зокрема, дефіцит майстрів виробничого навчання, породжений відтоком висококваліфікованих кадрів у виробництво через значно більші розміри оплати праці. На це вже не раз наголошували науковці та педагоги-практики. У радянські часи базові підприємства доплачували робітникам, скерованим в ПТУ на посади майстрів виробничого навчання, різницю між їхнім заробітком на виробництві та в училищі. Майстрам виробничого навчання, які керували виробничою практикою учнів, підприємства виплачували додаткові винагороди зі своїх коштів [7, 13-18]. Це було економічно обґрунтовано, адже допомога, яку вони надають учням під час виробничої практики, позитивно впливає на якість виготовленої продукції, тобто формує певну частину прибутку підприємства.

Такі методи підняття престижності роботи майстрів виробничого навчання можуть бути реалізовані й нині. Вони дадуть змогу не лише ліквідувати нестачу цієї категорії працівників у закладах профтехосвіти, а й залучити до їх складу

найбільш обізнаних фахівців, що сприятиме підвищенню ефективності професійної підготовки учнів. У забезпеченні навчального закладу майстрами виробничого навчання має бути зацікавленим не лише заклад, а й роботодавці [3, 191].

Іншою проблемою, яка з роками загострюється, є низький загальноосвітній рівень тих випускників шкіл, які вступають до професійно-технічних навчальних закладів, що не дозволяє досягти високої якості їх професійної підготовки за час навчання [3, 190]. Пов'язана з цим фактом низька конкурентоспроможність випускників ПТНЗ призводить до того, що вони не завжди здатні отримати роботу та потребують соціального захисту.

Забезпеченість української промисловості кваліфікованими робітничими кадрами останні роки перебуває в Україні незадовільному стані. Більшість великих підприємств відчують гострий дефіцит робочих рук, що спонукує до посиленого пошуку трудових ресурсів (рекрутингу). Низький рівень трудових ресурсів змушує підприємства винаймати занадто багато робітників, тому їх показник «дохід на одного працівника» значно гірший, ніж у зарубіжних виробників. Це істотно знижує конкурентоспроможність української промислової продукції.

Роботодавці стверджують що їм бракує робочих рук, проте низькокваліфіковані кадри – в надлишку. Справа не в тому, що не вистачає робітників, – мало людей, які спроможні зростати в робітничій професії, ставати висококласними майстрами. Натомість, на думку економістів, дефіциту робочої сили в нас немає, натомість багато підприємств платять низьку заробітну плату й до них не йдуть працювати. Це характерно, наприклад, для швейної галузі, громадського електротранспорту.

У час кризи, а отже – масових скорочень, найменше загрожує звільнення робітникам високої кваліфікації. Проте марно сподіватися, що більшість колишніх офісних працівників, які стали безробітними, підуть вчитися на слюсарів, фрезерувальників і зварювальників. Безперечно, незайняте населення та вивільнені працівники мають бути включені в систему додаткової освіти, що

дозволить їм, отримавши відповідну кваліфікацію, зайняти своє місце на виробництві та у сфері обслуговування. Виходячи з нинішнього стану на ринку освітніх послуг, можна передбачити, що в значній частини молодих людей, які закінчать вищі навчальні заклади найближчими роками виникнуть проблеми з працевлаштуванням, і вони також повинні мати можливість отримати коштом держави додаткову підготовку, яка дозволить їм отримати нові компетенції.

Однак поки що мало хто йде перенавчатися на кваліфікованого робітника, хоч попит на випускників курсів на базі ПТНЗ, які пропонує служба зайнятості (водіїв навантажувачів, машиністів кранів, фахівців з ремонту розмножувальної техніки тощо) досить значний. Люди, що приходять ставати на облік як безробітні, до кризи отримували високу зарплатню і не готові вчитися декілька місяців, аби працювати потім за вдвічі менші гроші. Втім, у Центрах зайнятості вважають, що це лише тимчасово: криза почалася нещодавно, багато хто ще розраховує «відсидітися».

Важко собі уявити масове бажання понизити свій соціальний статус до робітничого рівня та ще витратити час, аби здобути відповідну кваліфікацію, адже для цього треба багато і серйозно навчатися. А бути некваліфікованим робітником у наших реаліях взагалі не хоче ніхто. Але настільки серйозні зміни в свідомості вивільнених працівників стануть можливі, якщо криза виявиться затяжною.

Тим часом Міністерство освіти і науки Російської Федерації, схоже, в ці зміни вже повірило. Зупинити зростання безробіття в Росії збираються шляхом реалізації випереджальної підготовки кадрів. Уже декілька років у межах національного проекту «Освіта» в Росії формується мережа ресурсних центрів на базі профтехучилищ і коледжів. Таких центрів уже близько 250, вони оснащені сучасним обладнанням і готують робітників, праця яких має виражену інтелектуальну складову. Наприклад, токаря навчають навичкам роботи на верстатах, оснащених числовим програмним управлінням, металургів ознайомлюють з робототехнікою, а для гірничодобувної галузі готують фахівців, що володіють сучасними комп'ютерними технологіями.

Використовуючи ресурсні центри, держава прагне оперативно реагувати на кризу, здійснюючи масову перепідготовку кадрів. Йдеться, зокрема, про фахівців, які будуть потрібні в посткризовий період, коли вимагатиметься підвищення продуктивності праці. З низки напрямів перелік таких спеціальностей уже окреслений: у сільському господарстві – це енерго- і ресурсозберігаючі технології в землеробстві, технології підвищення родючості земельних ресурсів; а у промисловості – робототехніка, розроблення, налагодження і тестування програмних продуктів для верстатів і маніпуляторів з ЧПУ тощо.

Дефіцит робітників у Росії визнають не лише підприємці, а й можновладці. Уряд РФ пішов на радикальні заходи і висунув пропозицію про скорочення числа ВНЗ у країні з 1000 до 150-200. Як з'ясувалося, цю ідею підтримує 57 % населення. Одним з основних аргументів «за» є надлишок фахівців з вищою освітою на тлі гострого браку робочих рук. За статистикою в Росії готують 70 % фахівців з вищою освітою, а з робітничою кваліфікацією – 30 %. У нас це співвідношення ще гірше – за деякими даними у 2009 р. у ВНЗ України вступило 90 % випускників шкіл!

Якщо ПТУ в суспільній свідомості наших сусідів – соціальні відстійники, статус коледжів є досить високим. Тому, наприклад, у м. Москві роблять ставку на перетворення кращих ПТНЗ саме в коледжі (за російською термінологією – заклади середньої професійної освіти). Згідно статистичних даних за 2007 рік, заклади середньої (коледжі) і початкової (ПТУ) професійної освіти Росії випустили однакову кількість учнів – майже по 660 тис. чоловік. Але якщо випускників ПТУ з 1992 року стало менше приблизно на третину, то в середньої спеціальної освіти цей показник стабільний і навіть трохи зріс.

Водночас, випускники коледжів на ринку праці затребувані значно більше, ніж вищої школи, тому що мають практичні навички. На 300 випускників – 1200 вакансій. Аби встановити і налагодити пристрої, не потрібно вчитися п'ять років, досить короткої інтенсивної освіти, практичної, тому 50 % навчального часу в коледжах присвячено практичним роботам. Саме ці вміння і навички цінуються

на виробництві. Втім, 80% випускників коледжів уже працюючи, вступають до ВНЗ задля престижу.

Відомо, що в розвинутих країнах трудові ресурси переважно зайняті у сфері сервісу, обслуговування. В Європі та США класичні робітничі професії поступово щезають. Важкі виробництва, які пов'язують з поняттям «пролетаріат», – виведені до Китаю, країн Латинської Америки, частково – до Східної Європи. На Заході багато хто з тих, що працюють руками, є малими підприємцями. Наприклад, у Франції пекарні – це найчастіше сімейний бізнес. Власник сам купує сировину і шукає клієнтів, встає о четвертій ранку, аби випекти хліб. Проте, в пострадянських країнах навряд чи в досяжному майбутньому новий фахівець-сервісмен витіснить традиційного робітника: сировинні економіки тримаються на промислових гігантах.

Розвиток техніки і технології скрізь у світі зумовлює ситуацію, коли чисельність робітників, зайнятих у виробництві, скорочується. І в Україні питома частка робітників повинна зменшуватися, адже в нас набагато вище чисельність некваліфікованих робітників, ніж, наприклад, у Західній Європі. На їхнє місце мають прийти висококласні фахівці, яких треба десь підготувати. І може це зробити лише одна ланка освіти – професійно-технічна. Зазначимо, що деякі ВНЗ намагаються розпочати підготовку робітників у своїх закладах, не задумуючись над тим, де взяти необхідне обладнання й устаткування, педагогічні кадри і навчально-методичне забезпечення. Водночас вища школа з усіх сил протистоїть ліцензуванню ВПУ на випуск молодших спеціалістів, хоч це передбачено законодавством, підвищує престиж профтехосвіти і є реалізацією на практиці ідеї ступеневого професійного навчання.

Загальноновизнаним сьогодні є те, що підготовка деяких робітничих професій виходить за межі традиційної професійно-технічної освіти. Якщо раніше сталевар з костуром перемішував розтоплених метал, то тепер він сидить за комп'ютером і регулює процес за допомогою надскладного устаткування. Оскільки техніка й технологія виробництва вдосконалюються, для опанування нових робітничих кваліфікацій стає необхідною не лише повна загальна середня освіта, а й в

окремих випадках навіть базова вища [1, 2-3]. Це пов'язано з тим, що в багатьох галузях види діяльності настільки ускладнюються, що для того, щоб їх виконати, необхідне навчання високим технологіям. Якщо реалізувати таке навчання, цей рівень освіти вже не буде професійно-технічною. У той же час затягувати терміни навчання висококваліфікованих фахівців, яких гостро потребує економіка немає сенсу. Тому, наприклад, Міністерство освіти РФ розробляє програму прикладного бакалаврату, який буде прирівняний до вищої освіти, але фактично пов'язаний з високотехнологічною підготовкою робітників і фахівців.

На зростанні вимог до рівня освіченості сучасного робітника наголошує академік Н. Г. Ничкало. За її висновками висока кваліфікація робітника вимагає від нього не лише глибоких професійних знань, а й загальнокультурного розвитку [5, 34]. На думку фахівців-практиків, розмежовувати висококваліфіковані робітничі та неробітничі спеціальності недоцільно. Кожен має визначити напрям діяльності, з якого він зможе досягти певного рівня. А де людина зупиниться у своїй освіті та професійному зростанні – це залежить від її прагнень, здібностей і зусиль.

Однак робітником бути, на жаль, вже не модно, навіть якщо ти майстер своєї справи. Чому ж робітничий фах не престижний? Як на наших очах відбувся занепад робітничого класу? Дивно, але навіть у СРСР – країні пролетаріату, що переміг, більшість робітників, які все життя простояли коло верстата, прагнули, щоб їхні діти здобули вищу освіту. Натомість у капіталістичному світі престижними є всі професії та види діяльності, що добре оплачуються.

У 1997-1998 рр., коли робітникам на підприємствах затримували зарплатню, вища школа відкрила двері для комерційних студентів, якими стали потенційні учні профтехосвіти. За десять років контингент ВНЗ зріс за деякими спеціальностями (переважно економічними) на порядок при тому, що загальна кількість випускників загальноосвітніх закладів щорічно зменшується. Перевага ВНЗ – відстрочення юнаків від армії. До того ж українські заробітчани, тяжко працюючи за кордоном (до речі, за робітничими професіями), стимулюють своїх чад до неробства під час так званого «навчання» в розквітнувших приватних

вишах, переважна більшість яких невимогливі до рівня знань. Цим батьки прагнуть компенсувати нестачу родинного виховання, та, як свідчить статистика, такі намагання дорого обходяться самій молоді і нашій освіті, де загострились корупційні явища. Намагання побороти їх адміністративними заходами приречені на невдачу. Поки не дотримуватиметься принцип природовідповідності, за яким вищу освіту можуть опанувати 25-30 % випускників шкіл, хабарництво та інші зловживання триватимуть. Все це збило з пантелику ціле покоління сьогоднішніх 15-25-річних, які морально не готові йти вчитися на кваліфікованого робітника.

Аби суспільство відносилося до робітничих професій з повагою, потрібна відповідна державна політика. В США, наприклад, як колись у СРСР, йде цілеспрямована пропаганда думки, що людина в будь-якій професії може досягти висот. Прибиральник, професор чи банкір – якщо ти кращий у своїй справі, тебе цінуватимуть. Престиж робітничого класу в них підтримують професійні спілки. А наші профспілки з легкістю дають згоду на звільнення, скорочення, неповний робочий день тощо, а підготовкою майбутньої зміни практично не цікавляться.

Втім, за результатами опитування, серед представників економічно активного населення країни переважна більшість наших співгромадян (75%) переконана, що кваліфіковані робітничі кадри завжди будуть у пошані. Колеги поважають робітників за професіоналізм, а керівники цінують їх: Актуальність робітничих спеціальностей перевірена часом: раніше від інших, як уже зазначалося, під скорочення потрапляє невиробничий персонал, тоді як з кваліфікованими робітничими кадрами підприємства розлучатися не квапляться. Превалює думка, що «кваліфіковані фахівці потрібні скрізь і можуть претендувати на непоганий заробіток», «головне – вміти працювати, і необов'язково за своєю кваліфікацією».

Тим часом промисловість і далі відчуває дефіцит робочих рук: не вистачає токарів, слюсарів, зварювальників, налагоджувальників обладнання. Систему професійно-технічної освіти, не задумуючись в яких важких умовах, часом на самому ентузіазмі, вона працює, часто несправедливо критикують. Профтехосвіту звинувачують у втраті зв'язків з виробництвом (у той час коли базові

підприємства в багатьох випадках зупинилися або ледве жевріють і не в змозі забезпечити навіть виробничу практику учнів), недотриманні наступності в навчанні (лише окремі ВНЗ виявляють зацікавленість у створенні навчально-наукових комплексів з ПТНЗ); часто чути нарікання на кваліфікацію педагогічних колективів (оплата праці яких значно нижча, ніж середня в промисловості). Все це призвело до того, що сьогодні на ринку праці переважають фахівці передпенсійного віку і зовсім молоді, недосвідчені кадри. Робітників середнього віку практично немає. З одного боку, така ситуація вигідна зрілим фахівцям: поки молодь вибирає «модні» спеціальності, старше покоління має можливість працевлаштуватися на досить вигідних умовах. Проте багато фахівців зі стажем у край негативно ставляться до відсутності наступників і нарікають на те, що їм нікому передати свій досвід.

Як показують опитування, у зв'язку з кризою в робітників підвищилася задоволеність власною професією. Відомо, що життєву успішність людини визначає не рівень освіти, а рівень її майстерності. Вищі випускають теоретиків, які ще не вміють працювати, часом навіть не бували на підприємствах. Натомість випускники ПТНЗ і коледжів під час навчання проводять до 70% навчального часу на виробництві, тому на ринку праці в них більші шанси. Ставши майстром, ці випускники можуть піти у ВНЗ, як, до речі, багато з них і робить. І там вони стають кращими студентами, тому що вже знають свою спеціальність на практиці.

Цікаво, що серед самих робітників про престижність своєї професії частіше за інших кажуть зайняті у сфері будівництва і ремонту, обслуговування автомобілів, електроніки, нафтогазового комплексу. Вони називають свою роботу «творчою, такою, що вимагає самовіддачі, кмітливості та винахідливості», «не лише престижною, а й елітною». Представники інших робітничих професій свою роботу престижною не вважають. Основною причиною вважають невисоку (неналежну) оплату праці робітників, яка нерідко буває недооціненою, а умови праці не відповідають часу. Наприклад, електрик – це одна з багатьох необхідних професій, але вона не престижна, бо є низькооплачуваною і небезпечною.

Трапляються й випадки, коли робітників (у тому числі висококваліфікованих) взагалі не вважають за успішних людей. У цьому дусі наша молодь виховується з телеекранів, Інтернету. Вочевидь, керівництву країни треба ретельно продумати кроки, спрямовані на відродження престижу робітничих спеціальностей серед молоді. Державна програма підтримки професійних училищ повинна активно використовувати ЗМІ: необхідно знімати соціальну рекламу, що формує позитивний образ сучасної робочої людини. Пропаганда робітничих професій на телебаченні закінчилася в нас разом з розпадом Радянського Союзу, і лише нещодавно почала відроджуватися: державні чиновники раптом заговорили про перевиробництво юристів й економістів на тлі дефіциту висококваліфікованих фахівців.

Байдуже ставлення до кузні робітничих кадрів – профтехосвіти – швидко перемогти навряд чи вдасться. Реальність, проте, така, що, за даними центрів зайнятості й агентств із добору персоналу, знайти місце праці робітнику сьогодні значно легше, ніж спеціалісту з вищою освітою, пропозиція перевищує попит практично з усіх напрямів діяльності. Ще раз наголосимо, що в умовах демографічного спаду, значних обсягів міграції фахівців, дисбаланс кількості учнів ПТНЗ і студентів ВНЗ, а також недостатня увага українських урядовців і депутатів усіх рівнів до підготовки кваліфікованих робітників матиме негативні наслідки для вітчизняної економіки.

Науковці та практики, небайдужі до подальшої долі системи професійно-технічної освіти Україні єдині в тому, що вона потребує оновлення, приведення у відповідність до потреб інформаційно-технологічного суспільства, врахування динамічних змін на ринку праці, покращення соціального захисту викладачів, майстрів виробничого навчання та учнів, модернізації матеріально-технічної бази навчальних закладів, сучасного науково-методичного забезпечення підготовки висококваліфікованого виробничого персоналу. Постала гостра необхідність прийняття нового законодавства України про освіту з метою реального впровадження ступеневої професійної освіти, забезпечення наступності її змісту, створення ПТНЗ нових типів, розширення їх функцій у післядипломній освіті,

вдосконалення діяльності науково-методичних установ ПТО. Актуальними є підвищення ефективності управління на всіх рівнях, поліпшення фінансування підготовки робітничих кадрів та їх ресурсного забезпечення, а також реальних соціальних гарантій учням і випускникам профтехосвіти [4, 8-9].

Інтенсивні наукові дослідження переходу професійної школи до державно-громадської моделі управління, різних форм співзасновництва закладів, багатоканального фінансування, перерозподілу повноважень на користь роботодавців, при збереженні ролі держави в забезпеченні доступності та якості освіти проводять російські вчені. Вони розробили базові принципи модернізації початкової професійної освіти: державні гарантії загальнодоступності та якості, соціальна відкритість, практико-орієнтованість, державно-громадське управління, автономізація закладів, наступність стандартів, незалежне оцінювання якості, фінансування за кінцевими результатами, оновлення концепції та методики навчання та виховання, пріоритети кадрового забезпечення закладів ППО [8].

Модернізація професійно-технічної освіти, на наш погляд, передбачає:

- підвищення якості освіти, розширення доступності, масовості підготовки, створення системи підвищення кваліфікації впродовж усього життя людини;
- структурне й інституційне реформування професійної підготовки, посилення її орієнтації на місцеві ринки праці;
- розвиток системи освіти дорослих і ступеневої професійної освіти, концентрація перепідготовки вивільненого та незайнятого населення в закладах професійно-технічної освіти;
- створення системи моніторингу та прогнозування перспективної потреби у кваліфікованих кадрах різних професій і спеціальностей, удосконалення на цій основі формування державних завдань (замовлень) закладами освіти.

Виконання цих завдань вимагає не вдосконалення профтехосвіти, а її радикальних перетворень. Не зважаючи на глибоку економічну кризу, а скоріше навпаки, з метою її якнайскорішого подолання є необхідним формування нової системи відносин між державними та місцевими органами влади, підприємствами, працедавцями і службами зайнятості – тобто з усіма, хто

усвідомлено та цілеспрямовано реалізує свої інтереси в підготовці кадрів. Такою системою є соціальне партнерство, яке об'єднує роботодавців, службу зайнятості, навчальні заклади, а також органи управління освітою, сприяючи повнішому врахуванню місцевих потреб і реагуванню на зміни кон'юнктури ринку праці. Виходячи з розуміння особливої ролі ПТО в оздоровленні та розвитку економіки, необхідне подолання глибокої невідповідності між обсягами і структурою кадрів, що готуються, змістом освіти і потребами соціально-економічного комплексу. На сучасному етапі важливо забезпечити баланс регіональних, відомчих (галузевих) і загальнодержавних інтересів.

Щоб досягти дійсно випереджувального розвитку системи підготовки кваліфікованих робітників, адекватно змінам, що відбуваються у світовій економіці, необхідна державна підтримка, комплексне програмно-цільове управління, розширення участі підприємств і організацій усіх форм власності в забезпеченні функціонування навчальних закладів. Таким чином, щоб система професійно-технічної освіти еволюціонувала в потрібному напрямку, треба здійснити комплекс заходів, спрямованих на розвиток зайнятості, ринку праці та освітніх послуг, приведення обсягів і структури підготовки кадрів у відповідність до потреби суспільства. На їх вирішення має бути спрямований національний проект в галузі професійної освіти, механізм реалізації якого має включати ринкову саморегуляцію, децентралізоване адміністративне управління, реструктуризацію мережі навчальних закладів і регіоналізацію інфраструктури ПТО, налагодження ефективного соціального партнерства зі збереженням державного впливу на професійну підготовку трудових ресурсів.

Надалі актуальним залишатиметься: постійне оновлення змісту професійної підготовки з урахуванням змін в економіці, техніці та технологіях; створення і впровадження державних стандартів професійної підготовки з усіх напрямів; запровадження сучасних методів навчання дорослих; забезпечення варіативності та гнучкості освітньо-професійних програм відповідно до змін на ринку праці та попиту на професії [6, 13]. Подальша модернізація системи професійно-технічної освіти потребує, на наш погляд, наукових досліджень змісту, форм і методів,

інноваційних педагогічних технологій, а також дидактичних принципів функціонування цієї складної та вкрай потрібної для держави галузі освіти з урахуванням її переходу на регіональне управління.

1. Державний класифікатор України : Класифікатор професій. ДК 003-95. — К. : Робота, 1995. — 412 с.

2. Закон України «Про професійно-технічну освіту» // Збірник законодавчих актів і нормативних документів системи професійно-технічної освіти. — Том 1. / упорядники: Зайчук В. О., Гуржій А. М., Томашенко В. В., Романенко В. П., — К.: Укркомункваліфікація, 1999. — С. 37—68.

3. Камінецький Я. Г. Проблеми підготовки і працевлаштування кваліфікованих робітничих кадрів в умовах ринку / Я. Г. Камінецький, Б. І. Клим, М. П. Копельчак // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2007. — № 5 — С. 189—199.

4. Кремень В. Г. Стан і перспективи розвитку професійно-технічної освіти в Україні (Виступ у Верховній Раді України на Дні уряду) // Професійно-технічна освіта. — 2003. — № 2. — С. 6—9.

5. Ничкало Н. Г. Новий проект — вимога часу // Професійно-технічна освіта. — 2001. — Спеціальний випуск. — С. 34—35.

6. Організаційно-економічні механізми функціонування професійно-технічної освіти в ринкових умовах : монографія / Камінецький Я. Г., Жидецький Ю. Ц., Клим Б. І., Копельчак М. П., Криницька Л. Я., Кубська Л. І., Субтельна Г. В. / за ред. Я. Г. Камінецького. — Львів : Сполом, 2006. — 237 с.

7. Основные положения условий и оплаты труда мастеров производственного обучения. — Киев, 1982. — 23 с.

8. Смирнов И. П. Новые принципы организации начального профессионального образования / И. П. Смирнов, В. А. Поляков, Е. В. Ткаченко. — М. : Издательский отдел НОУ ИСОМ, 2003. — 32 с.